
TÜRK KÜLTÜRÜNDE SİHİR/BÜYÜ VE FAL: TÜRK DESTANLARINDAN ÖRNEKLERLE

SORCERY/MAGIC AND FORTUNE IN TURKISH CULTURE: WITH EXAMPLES FROM TURKISH EPIC STORIES

МАГИЯ, КОЛДОВСТВО/ ГАДАНИЯ В ТЮРКСКИХ КУЛЬТУРАХ: С ПРИМЕРАМИ ИЗ ТЮРКСКИХ ЭПИЧЕСКИХ ТЕКСТАХ

Şule GÜMÜŞ*

ÖZ

Sihir, büyü, fal gibi metafizik güçlere dayalı olan uygulamalar insanlığın ilk dönemlerinden günümüze kadar toplumların inanç dünyalarında ve kültürlerinde yer edinmişlerdir. Yaradılıştan gelen; olayları ve durumları yönetme arzusu sihir ve büyü uygulamalarını, gelecekte olacıklara dair merak duygusu da fal açtırma yönelimini canlı tutmuştur. Türk dünyasını oluşturan Türk boylarının inanç dünyasında ve kültürel uygulamaları içerisinde de sihir/büyü, fal pratikleri ve bunlara bağlı olarak geliştirilen inanışlar bulunmaktadır. Sihir/büyü ve fal gücüyle hastalıkları sağaltma, düşmanlara üstün gelme, bir kişinin hayatına ve düşünce dünyasına hükmetme, gelecekte haber alma gibi yaşamı dönüştürme yetkinliğine ulaşma durumunun söz konusu olduğuna inanılmıştır.

Türk boylarının inanç dünyasında ve toplumsal hayatında yer edinmiş olan sihir/büyü, fal uygulamaları kültürün aynası konumundaki destanlarda da motif olarak işlenmiştir. İçinden çıktığı toplumun kültürel kodlarını ve inanç dünyasını yansıtan destanları incelemek suretiyle Türk dünyasını oluşturan Türk boylarının ortak kültürünü, inanç ve uygulamalarını tespit etmek mümkündür. Bu tespit sayesinde kökleri Orta Asya'da bulunan ve dünyanın çeşitli coğrafyalarında hüküm süren Türk boylarının manevi birlikteliği ortaya konulmuş olacaktır. Bu makalede Kırgız, Kazak, Uygur ve Özbek Türklerinin inanç dünyasında yer alan sihir/büyü ve fal ile ilgili inanışların, uygulamaların destanlara yansımaları tespit edilmiştir. Yapılan karşılaştırmalı inceleme ve tahliller neticesinde aynı kültürel köke ve inanç dünyasına bağlı olan bu Türk boylarının destanlarında sihir/büyü ve fal motiflerinin işlenişinde ortaklıklar hatta aynılıklar olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Sihir/Büyü, Fal, İnanç, Destan, Türk Boyları.

ABSTRACT

* ORCID: [0000-0001-7028-6292](https://orcid.org/0000-0001-7028-6292), Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Halkbilimi Bölümü, sulegezer45@gmail.com

Türk Kültüründe Sihir/Büyü Ve Fal: Türk Destanlarından Örneklerle

Metaphysical force-based applications such as sorcery, magic and fortune telling have always had an impact over faith and culture of people since the early days of civilizations. Whereas the innate desire to have control over events and situations kept sorcery and magical applications alive, the curiosity about future made the people prone to fortune telling. Within faith and cultural applications of The Turkic World, which consists of Turkic people, sorcery, magic and fortune telling practices and beliefs which are closely related to those practices exist. Through power of sorcery, magic and fortune, life changing competencies including treating diseases, overcoming enemies, having control over life and thought of people, are thought to be possible to be achieved.

The magic / sorcery and fortune telling practices that have taken place in the world of belief and social life of Turkic people are also used as motifs in epics, which are the mirrors of the culture. It is possible to determine the common culture, beliefs and practices of the Turkic people that make up the Turkic world by examining the epics that reflect the cultural codes and belief world of the society from which they come from. Thanks to this determination, the spiritual unity of Turkic people, whose roots are in Central Asia and lived in various geographies of the world, will be revealed.

In this paper, the reflections of sorcery, magic and fortune telling applications, which exist within the spiritual world of Kyrgyz, Kazakh, Uighur and Uzbek Turks, in epic stories are determined. As a result of the comparative studies, within the epic stories of these tribes who originate from the same cultural roots and have the same spiritual background, similarities and sameness were determined in terms of presentations of sorcery, magic and fortune telling patterns.

Key Words: Magic/Sorcery, Fortune Telling, Faith, Epic, Turkic people.

АННОТАЦИЯ

Практикование магии, колдовства и гадания, основанные на метафизических силах, имели место в мире верований и культуры разных народов, начиная с первых периодов существования человечества и до наших дней. С момента создания мира, у человека появляется желание управлять событиями и ситуациями с помощью магии и колдовства, а любопытство по поводу того, что произойдет в будущем, склоняло к гаданию. В мире верований и культурных ритуалов тюркских народов было основано на практики магии, колдовства и гадания. Люди верили в силу этих ритуалов, например: лечить болезни с помощью магии, побеждать врагов с помощью колдовства, доминировать над жизнью человека и узнать будущее с помощью гадания. Практикования магии / колдовства и гадания, которые имели особенное место в мире верований и общественной жизни тюркских народов. Они также используются в качестве мотивов в эпических текстах, которые являются зеркалом культуры. Можно определить общую культуру, верования и обычаи тюркских народов исследуя их эпические тексты, которые отражают культурные коды и мир верований общества, из которого они происходят. Благодаря этому определению будет раскрыто духовное единство тюркских народов, у которых корни уходят в Среднюю Азию и живут они в разных географических регионах мира.

В этой статье были определены отражение верований и практики, связанные с магией / колдовством и гаданием; в мире верований - киргизских, казахских, уйгурских и узбекских, тюркских народов вера была основана на их эпосах. В результате сравнительного анализа было замечено, что есть общие черты и даже сходства в обработке мотивов магии / колдовства и гадания в эпосах тюркских народов, которые связаны с одним и тем же культурным корнем и миром верований.

Ключевые Слова: Магия, Колдовство, Гадания, Верования, Эпос, Тюркские Народы.

Giriş

İlk dönem insanlarından günümüze kadar içinde bulunduğu doğa ve yaşam karşısında güçsüz kalan insan, zorluklarla baş edebilmek için metafizik güçlere başvurmuş ve bu sayede yaşamı değiştirme/dönüştürme gücünü elde etmiştir. Doğaüstü güçlere başvurarak ortaya çıkarılan sihir, büyü, fal insan için olağanüstü soyut bir güç olarak algılanır (Malinowski 2000: 64). Sihir gücüyle hastalıkları iyileştirme, savaşlarda galip gelme, birisinin yaşamına ve düşüncelerine müdahale etme, gelecekte olacaklar hakkında bilgi sahibi olma gibi durumlar Türk kültüründe ilk dönemlerden itibaren varlık göstermiştir. Kamlık inancı içerisinde bir din adamı konumunda olan kam, aynı zamanda bir sihirbazdır. Kamlık inancının etkisinin azalmasıyla kamlar hangi işin hangi gün ve saatte yapılacağını tayin eden bir büyücüye/falcıya dönüşmüşlerdir (Köprülü 1980: 70-102, Durbilmez 2008: 19).

Türk boylarının inanış dünyasında ve toplumsal hayatında yer alan sihir/büyü ve fal uygulamaları sözlü anlatılarda da bir motif olarak işlenmiştir. Kahramanlar, olaylara yön vermek, zor durumlardan kurtulmak için sihir/büyü ve fala başvurmaktadır. Sihir gücünü kullanmaya yönelik durumlar ortaya çıktığında *“arkaik destanlarda kahramanın yardımına sihirli güçler ya da olağanüstü hayal ürünü tipler koşar”* (İbrayev 1998: 82). Sihir yapabilme yeteneğine sahip olan kişi inanışa göre olağanüstü güçlerle irtibatlıdır. Bu kişilerin hastaları iyileştirme, kılık değiştirme, sihirli eşyalara sahip olma hatta ölüleri diriltme özelliğinin olduğu düşünülmektedir.

1. Türk Boylarının Destanlarında Sihir/Büyü Motifi

İyi ya da kötü bir sonuç elde etmek amacıyla tabiat unsurlarını ve kanunlarını etkileyerek olay ve durumların olağan düzenini değiştirmek için gerçekleştirilen pratikler sihir/büyüyü oluşturmaktadır. Bu değişim bilinen yollarla değil, doğaüstü ve gizemli güçler aracılığı ile gerçekleştirilir (Örnek 1966: 34, Boratav 1984: 106). Sihir/Büyü yapıma amacına göre beş gruba ayrılır: sempatik büyü¹, ak büyü, kara büyü, aktif büyü, pasif büyü (Örnek 1966: 34).

İnsanlık tarihi kadar eski bir geçmişe sahip bulunan ve psikokültürel bir olgu olan sihir/büyü; sözün tılsımlı gücünden ve belli bir takım nesnelere yararlanıp doğaüstü varlıklarla irtibat kurarak bir dileğin gerçekleşmesini sağlamak amacıyla kullanılmıştır. İnsanlığın ilk dönemlerinden bugünün modern zamanlarına kadar toplumlar; günlük yaşamlarında dileklerini(yağmur yağdırma, talih açma) gerçekleştirmek veya bazı olumsuzluklardan (nazar, afet vs.) korunmak için sihir/büyüye başvurmuşlardır. Sihir/büyü ile ilgili inanç ve uygulamalar Türk boyları arasında da yaygın ve ortaktır. Burada Kırgız, Kazak, Uygur ve Özbek Türklerinin inanç dünyasında yer alan sihir/büyü ile ilgili inançların destanlara yansımalarından örnekler verilecektir.

Kırgız Türklerinin toplumsal yaşamının bir yansıması olan destanlarında olağanüstülük ortaya koyma, hastalıkları iyileştirme ve insanların duygularını yönlendirme gibi pek çok etkisi olan sihir/büyü motifi Ak Mөөr, Cañıl Mirza, Canış

¹ Taklit büyü ve temas büyü bu grupta yer alır.

Türk Kültüründe Sihir/Büyü Ve Fal: Türk Destanlarından Örneklerle

Bayış, Coodarbeşim, Kör Uulu Destanının Kasım Han Kolu, Şırdakbek, Baktı Bolot destanlarında yer almaktadır.

Ak Möör destanında sihir/büyü motifi sadece Boroñbayev benzer metninde tespit edilmiştir. Ak Möör adlı güzele dedesi yaşıt Cantay talip olunca gönlü Bolot'ta olan Möör, bu evliliği istemez. Möör'ün babası Adıl, güçlü bir bey olan Cantay'dan korktuğu için kızını bu evliliğe ikna etmek ister. Adıl tüm uğraşlarına rağmen Möör'ü ikna edemeyince Ancıyan'dan bir büyücü hoca getirir. Büyücü, Möör'ün düşüncesini değiştirmek için okuntulu şerbet hazırlar. Bu şerbeti içtiğinde Möör, dedesi yaşındaki Cantay ile evlenmeyi kabul eder (Köse 2001: 620). Diğer benzer metinlerde Möör mecbur kalıp teklifi kabul ederken Boroñbayev anlatımında sihir/büyü yoluyla ikna olur. Anlatıcı burada destan kahramanı Möör'ün istemediği evliliğe korkuyla değil de büyü ile ikna olduğunu belirterek onu yüceltmış olur.

Cañıl Mirza destanının Çorobayev anlatımında sihir/büyü bir savaş taktiği olarak kullanılmaktadır. Tülkü adlı bey, Cañıl ile savaşa girişmeden önce bir ocak kazdırarak kısıraklardan birini kurban edip afsun yapar. Bu afsunun, askerlerini koruyacağını düşünür (Caynakova 2004: 21). Destanın aynı benzer metninde kocası Şırdakbek'in Cañıl'a gönül verdiğini düşünen Erke yenge, kocasının gönlünü Cañıl'a karşı soğutmak için mollaya gidip ondan saç ile tırnağı birleştirerek büyü yapmasını ister (Caynakova 2004: 156). Destanda sihir/büyü hastalıkları sağaltmak için de kullanılmıştır.² Uzun süredir hasta olan Şırdakbek, hanımının isteği üzerine molla ve bakşıları başına toplayıp onlardan kendisini iyileştirmeleri için afsun yapmalarını ister. Mollalar, Kaşmir duasını okuyup üfler; bakşılar cin duasını okuyarak demiri ateşte kızdırır, ateş yanında mum yakarak afsun yapar. Molla ve bakşılar ne kadar afsun yapsa da Şırdakbek'in derdine çare bulamazlar (Caynakova 2004: 161).

Sihir/büyü motifi Canış Bayır destanın bütün benzer metinlerinde yer almaktadır. Destanın Kalık Akiev benzer metninde kalabalık Kalmuk ordusunun Canış ve Bayış karşısında yenilgiye uğradıkları ve korkuyla kaçarken yolları afsunladıkları anlatılmaktadır. Böylece Kırgızları durdurabileceklerine inanmaktadırlar (Akmataliyev ve Mukasov 2013: 85). Destanın Moldobasan Musulmankulov anlatımında Şumurut Han, Canış ile Bayış'ı yener ve ele geçirdiği Bayış'ı esir alarak ülkesine döner. Dönerken de büyücüsü yolları afsunlayarak Kırgız alplarının onları takip etmesini önlemeye çalışır (Şentürk 2013: 119). Destanın Uruzbay Urmambetov benzer metninde Canış ile Bayış'ın Çin askerleri ile olan savaşı anlatılır. Canış, Çin askerlerinin karşısına tek başına çıkıp meydan okur. Canış ile savaşmak üzere bir Çin askeri gelir. Çinli pehlivan Canış'ı zor durumda bırakınca Bayış, gizlendiği yerden çıkıp Çin askerini öldürür. Çin hanı bu durumu sihir sanır. Kırgızlar sihir ile bir kişiyi iki kişi yaptılar diye düşünüp korkuya kapılır ve bütün orduya hücum emri verir (Yalçın 1999: 57). Destanın bu benzer metninde

² Gelenekli yöntemler yanında inanç ve büyü kaynaklı yöntemlerle de sağaltma sağlayan Kam, Şaman ve Ocaklılar hakkında bilgi için bkz. Durbilmez 2013: 1-11.

sihir/büyü pratiğine bizzat yer verilmez ama sihir gücüne yönelik inanışın ortaya konulması açısından bu örnek önemlidir.

Masalsı bir içeriğe sahip olan Coodarbeşim destanında Er Töştük'ün evlatlığı Temir Alp büyüdüğünde zararlı bir dev olunca Er Töştük halka zarar veren bu devı kovar. Temir Alp, yolda Ulan Dev ile karşılaşır. Ulan Dev, Temir Alp'ın canını sihir ile altı kuşa dönüştürerek Ak Arkar adlı geyiğin karnına yerleştirir. Bunun üzerine Temir Alp ölümsüz olur (Alimova 2017: 140). Destanda sihir ile ilgili bir başka motif ise Coodar'ın peri kızı olan eşi Nurperi ile ilgili anlatımlarda yer almaktadır. Nurperi ile periler şehrine giden Coodar burada çok uzun yolları üç günde aşarlar. Bunun nedeni periler şehrinin sihirli oluşudur (Alimova 2017: 249). Bir peri kızı olan Nurperi de sihir yapabilme gücüne sahiptir. Atının örtüsünü yere koyup dua okuyan Nurperi, örtüyü uçan halıya dönüştürür. Coodar ve Nurperi bu halıya binip periler şehrini dolaşırlar (Alimova 2017: 264). Destanda sihir/büyü motifi, destan kahramanı Coodar'ı yenemeyen düşmanı Karaçok'un bir hilesi olarak da yer almaktadır. Karaçok, güçlü Coodar'ı yenemeyeceğini anlayınca ona sihirli boz bir kese verir. Küçük kese yerde durmaktadır. Coodar, Kalkara atıyla hızla ilerleyip bu keseyi alır. Kese küçük olmasına karşın oldukça ağırdır, kesenin ağırlığından atının beli eğilir. O zaman Coodar bu kesenin bir sırrı olduğunu anlar. Keseyi açtığında içinde insanın göz kemiğinden yapılan, gümüş çivilerle çakılan büyümlü bir nesne görür. Bu sihirli kese yedi yıl yeraltında saklanarak cin ile peri tarafından afsunlanmıştır. Kesenin içindeki sihirli nesneye insan gözü değdiğinde sihir bozulmaktadır. Coodar keseyi açıp sihirli nesneyi eline alınca sihir bozulur ve bu nesne dağılır (Alimova 2017: 316).

Er Eşim destanında yadacılık ile ilgili inanışlara yer verilir.³ Kalmuk büyücülerı yedi tane taş alıp bu taşlara okuyarak sihir yapar ve onları akan dereye atar. Böylece havayı bozup Kırgızları güçsüz düşürmeyi amaçlarlar (Akmataliyev, Mukasov ve Orozova 2007: 66).

Kör Uulu destanının Kasım Han kolunda; Kasım Han'ın düşmanı Canedil Sultan, kalesinin etrafına büyük ateşler yaktırır ve büyücüsüne sihir yaptırarak kaleyi koruma altına alır (Egimbaeva 2012: 83). Bunun üzerine Kasım Han'ın babası Hasan Han, yedi atadan beri sihir yapabilen Kerey'i çağırarak sihre sihirle karşılık vermesini, Canedil'in ateşten kalesini aşmasını söyler (Egimbaeva 2012: 83). Bu emir üzerine Kerey sihir ile yedi gün içinde ateşten kaleyi yarmayı başarır. Böylece sihir gücünün üstünlüğünü ortaya koymuş olur (Egimbaeva 2012: 84).

Şırdakbek destanında sihir/büyü doğum ritüelleri içerisinde ele alınır. Şırdakbek'in annesi Ayım; hamileliğinin dokuz ay, dokuz günü geçmesiyle sancılanmaya başlar. Dokuz gün boyunca şiddetli sancı olmasına rağmen doğum bir türlü gerçekleşmez. O zaman emçi ve domçular⁴ toplanıp doğumun gerçekleşmesi için uğraşırlar. Onlarla birlikte bakşı⁵ ve bübüler⁶ gelip afsun yaparak doğumu gerçekleştirmeye çalışırlar (Akmataliyev, Mukasov ve Orozova 2007: 256).

³ Yadacılık ve sihir / büyü arasındaki bağ hakkında bilgi için bkz. Durbilmez 2003: 163.

⁴ Emçi ve domçu: Halk hekimi

⁵ Bakşı: Kam

⁶ Bübü: Kadın bakşı

Türk Kültüründe Sihir/Büyü Ve Fal: Türk Destanlarından Örneklerle

Baktı Bolot destanında Cediger cadı halka sihir yapıp dev oğullarına yardımcı olur. Cediger cadı sihir ve büyü ile dolaşan aldatici birisidir. Kaman Dev, annesi Cediger'e sihir yapıp halkı Altın Dağ'a yaklaştırmamasını söyler (Öyke 2004: 42).

Sihir/büyü motifine Kazak Türklerinin destanlarında

⁷ da rastlamak mümkündür. Kazak Türklerine ait olan Dotan Batır, İyrangayıp-Şah Gabbas, Koblandı Batır, Kulamergen-Joyamergen destanlarıyla Köroğlu destanının Türükmen Kasımhan kolunda sihir/büyü motifine yer verilmiştir.

Dotan Batır destanında sihirli güçlere sahip olan Közbaşlavşı, kendisini tanıtırken olağanüstü gücü sayesinde her nesneye hükmedebildiğini söyler: “*Men Közbaşlavşı edim, ermek kılıp ar nersemenen oynap cüremin. Özderinizge col bolsın*” (Arıkan 2007b: 157). Destan kahramanı Dotan ile dost olup onu zor durumlardan kurtaran Közbaşlavşı, Künükey'i de sihir/büyü yaparak kurtarır. Közbaşlavşı, Künükey'i kaçırانların gözlerini dua okuyup bağlayarak onları göremez hale getirir. Künükey'i bir sandığın içine koyup esir olduğu yerden kurtarır. Közbaşlavşı(Gözbağlayıcı)'nın hüneri dua ile karşısındakini göremez hale getirmektedir. Bu sihir/büyü gücü sayesinde destan kahramanına yardımcı olur.

İyrangayıp-Şah Gabbas destanında sihir/büyü motifi rüya motifi ile iç içe yer almaktadır. Sözlü gelenek içindeki oluşumu açısından yakın tarihli bir destan olan İyrangayıp-Şah Gabbas destanında metafizik güçler ve bu güçlerle bağlantılı olan sihir/büyü inancı rüya motifi ile birleştirilerek destanın gerçekçilik boyutu korunmuştur (Özdemir 2020: 438). Destanda İyrangayıp, babasına kavuşmadan önce bir rüya görür. Rüyasında sihirli bir şehir ve bu şehirde yaşayan, dev ve perilere yakın, insan ile cin arası bir varlık olan Şamşibanu adlı kızı görür. Şamşibanu kendisini İyrangayıp'a tanıtırken “*Zıyr şaharı değen osı bolar/ Aytayın tagayındap onun özin/ Atamız Tayırmelik kus patsası/ Men edim kız bolsam da baybatşası/ Bizge jakın boladı dıyyu, peri/ Jin menen adamzattın eki ortası*” (Özcan 2012: 279) diyerek yaşadığı şehrin sihirli olduğunu, kendisinin de olağanüstü bir varlık olduğunu söyler.

Kulamergen-Joyamergen destanında, Ballu Marjan ve oğlu Joyamergen ile yurduna dönmekte olan Kulamergen'e zarar vermek isteyen olağanüstü güçlere sahip olan Kurtka adındaki yedi başlı cadı kadın, oğlu Orak'ı büyüyle küçültüp yol üstüne yatırır. Kulamergen; küçücük Orak'ı yerden alınca Orak, Kulamergen'in tüm silahlarını alıp gözden kaybolur (Arıkan 2007: 350). Kurtka sihir ile oğlu Orak'ı küçültür, böylece sihir yardımı ile destan kahramanını yenmiş olur. Kahramanın normal güç ile değil de olağanüstü olan sihir gücü ile yenilmesi ise destanda kahramanı yüceltmektedir.

Kırım'ın Kırk Batırı destanının Anşıbay Batır bölümünde ise Karabalta Anşıbay'a ok fırlatınca Anşıbay'ın sihirli güçlerinden dolayı oklar yolun yarısında ikiye bölünerek düşer (Türkmen ve Arıkan 2007: 70).

Uygur Türklerinin destanlarında da sihir/büyü motifi tespit edilmiştir. Boz Körpeş-Karaköz Ayım ve Seyit Noçi destanlarında sihir/büyü ile ilgili inanış ve

⁷ Kazak Türklerinin destanları üzerine yapılan çalışmalar hakkında bkz: DAĞDELEN, Ö. (2019). “Türkiye’de Kazak Türklerinin Destanları Konusundaki Çalışmaların Bibliyografyası” Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi, 2 (3) , 234-242.

uygulamalar yer almaktadır. Boz Körpeş-Karaköz Ayim destanında Boz Körpeş, sevdiği Karaköz'ün abileri tarafından tuzağa düşürülüp öldürülür. Boz Körpeş'i kurtarmak için konuşan atı ve turgay kuşu sihirli ilacı bulmaya uğraşsa da başaramazlar (İnayet 2013: 59). Destanın sonunda iki âşık birbirine kavuşmadan ölür. Destanda olağanüstü özelliklere sahip olan at ve turgayın bulacağı sihirli ilacın destan kahramanını hayata döndüreceğine yönelik inanış Uygur Türklerinin sihir ile ilgili inanç ve uygulamalarını ortaya koyar niteliktedir.

Seyit Noçi destanında sihir/büyü motifi bizzat yer almasa da sihir/büyü ile ilgili inanışları ortaya koyar nitelikteki ifadeler bulunmaktadır. Destan kahramanı Seyit Noçi, Kardeşirli bir zalimin oğlu olan Kof Beyzade ile mücadele eder. Kendisini herkese ünlü bir kabadayı olarak tanıtan Kof Beyzade, güç gösterisi yapmak için Seyit Noçi'yi düelloya davet eder. Seyit'i yeneceğinden emin olan Kof Beyzade daha ilk hamlelerinde tökezler. Seyit Noçi'ye vurmak için yumruk attığında yumruğu havaya gider. Tekme atmak ister ama başı dönüp yere düşer. Bütün gücünü toplayıp Seyit'e saldırsa birden kulakları vızıldamaya başlayıp alnında ur çıkar. Seyit Noçi ise dimdik ayakta. Toplumun gözünde alay konusu olan Kof Beyzade, Seyit Noçi'nin sihirbaz olduğunu söyler (İnayet 2004: 49-52). Kahramanın doğaüstü gücü düşmanı tarafından sihir olarak algılanır.

Özbek Türklerinin halk inanışları içerisinde de sihir/büyü ile ilgili uygulama ve inanmalar yer almaktadır.⁸ Halk kültürü içerisinde yer alan bu inanışlar, sözlü anlatılara da yansımıştır. Özbek Türklerinin Melike Ayyar ve Rüstem Han destanlarında sihir/büyü motifi tespit edilmiştir. Han kızı olan Melike, aslanı öldürülünce aslanını öldüren gençleri cezalandırması için babasına mektup yazar. Bunun üzerine Melike'nin babası Kasım Han; Şakalender, Avazhan ve Şazerger'in idam edilmesine karar verir. Gençler idam edileceği sırada içlerinden Şakalender tılsımlı bir dua okur ve Türkistan meydanındaki insanlar taşa dönüşür. Bu olağanüstü durum hemen Kasım Han'a haber edilir. Kasım Han üç genci karşısına çağırıp sihirbaz olup olmadıklarını sorar (Yoldaşoğlu ve Yücel 2007: 83) Melike Ayyar destanı, bir İslami dönem destanı olduğu için destandaki olağanüstülükler tam olarak sihir adı altında verilmez, Şakalender'in duası sonucu bu olağanüstülüklerin meydana geldiği söylenir. Ancak Kasım Han'ın bu durumu sihir zannetmesi sihir/büyü inanışının halk kültüründeki varlığını gösterir niteliktedir.

Rüstem Han destanında Mamagül adlı kocakarı sihirle Rüstem Han'ın gözlerini kaybetmesine neden olur. Mamagül mestanın, kılık değiştirerek başkasının suretine bürünebilme yeteneği de yine sihir yapabilme gücüne bağlıdır: "*Şunde kempir eyyar her türli boleyatir.*"(Baydemir 2004: 161).

2. Türk Boylarının Destanlarında Fal Motifi

Falcılık ile ilgili uygulamalar insanlık tarihi kadar eskidir. Doğaüstü güçlerden yararlanmak suretiyle kişinin gelecek yaşamı, yazgısı ile ilgili bilgiler

⁸ Özbek Şamanlar ve epik küycüler (ozanlar) hakkında araştırma gezisi düzenleyen V. N. Basilov, Özbek büyücüler hakkında önemli tespitlerde bulunur. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Oh ve Jorayev 2013: 63-76.

Türk Kültüründe Sihir/Büyü Ve Fal: Türk Destanlarından Örneklerle

edinmeyi amaçlayan falcılık uygulamasının çıkış noktası; gereken şartlara uyulduğunda kişinin kendisinin veya başkasının geleceğinden haberdar olabileceği inanışıdır (Beydili 2005: 211). Canlı ya da cansız varlıkların durumuna bakarak olacaklar hakkında kehanette bulunma işi olan fala bakmak için; nesnelere, hayvanların, gök cisimlerinin, hava olaylarının, beden organlarının, çocukların hareket ile söylemlerinin ve rüyaların yorumlanması söz konusudur.

Doğüstü güçlere dayanan fal bakma uygulaması Türk boyları arasında yaygın olarak görülmektedir. Türklerin kamlık inancı içerisinde bir din adamı olan kam, din adamlığının yanı sıra bakıcılık/kâhinlik görevini de üstlenmiştir. Kam, dinî ritüelleri yönetmenin yanında bir sonraki yılın nasıl olacağını, yaşanacak olan bolluk veya kıtlığı, savaşların nasıl neticeleneceğini, düşmana saldırı için en doğru zamanı önceden bildirerek yöneticilere ve halka yol gösterip onları uyarmaktadır.

Fal yoluyla gelecekte haber alma ve yazgıyı öğrenme ile ilgili inanış ve pratikler Türk boyları arasında tarihin ilk dönemlerinden bu yana çeşitli derinlik ve boyutlarla varlık göstermiştir. Burada Kırgız, Kazak, Uygur ve Özbek Türklerinin inanç dünyasında yer alan fal ve falcılıkla ilgili inanış ve ritüeller ile bunların destanlardaki görümleri ele alınacaktır.

Türkler; hayvan ve eşyaları kayb olduğunda, uzakta bulunan akrabalarından haber alınamadığında, rızık ve talih konusunda sıkıntılar olduğunda, çocuksuzluk problemi için hatta ava ve savaşa çıkmadan önce fal açtırmışlardır (Orozobayev 2014: 85). Eski Türk dilinde fal, “ırk” sözcüğü ile ifade edilmiştir. Dîvânü Lügati’t-Türk adlı eserinde Kaşgarlı Mahmut “ırk” sözcüğünü “falcılık, kâhinlik ve bir kimsenin gönlündekini bilmek” olarak tanımlar (2013: 142). Türk boyları arasında fal için Moğolca *tölge* sözcüğü de kullanılmaktadır. Fal bakan kimseye ise *tölgöcü* adı verilmektedir. Bunun yanı sıra fal açmak anlamını taşıyan, diğer Türk lehçelerinde tespit edilmeyen ve sadece Kırgız Türkçesinde bulunan *keret* sözcüğü de kullanılmaktadır.

Falcılara verilen adlar, fal bakmak için kullandıkları nesnelere göre değişim göstermektedir. Fal bakmak için hayvanın kürek kemiğini kullanan falcılara “yağrınıcı”, koyun tezeği veya nohut, fasulye veya taş gibi taneli nesnelere kullananlara “kumalakçı”, çeşitli eşya ve durumlardan anlamlar çıkaranlara “ırımçı” adı verilmektedir. (İnan 2015: 152, Dıykanbayeva 1999: 124). Türkler fal bakmak için farklı yöntemler kullanmışlardır. Fal bakarken; kürek kemiği, aşık kemiği, yıldızlar, su, ayna, ateş alevi, közlerin duruşu, odunun ıslık sesi, kaynayan kazandaki köpük, kahve fincanında kalan telve, iskambil kartları, fal kitapları kullanılmıştır (İnan 2015: 156-158, Yıldız 1995: 397-398). Bunun yanında *sınçı* adı verilen kişiler, insanın saç ve tırnak kesim şekline, hapsirme biçimine, kas hareketlerine göre kehanetlerde bulunmuşlardır. Canlı ve cansız varlıkların durumlarından hareketle çıkarımda bulunan falcılar da vardır. Buna göre kapı ve pencerenin gıcırdaması kışın sert geçeceğine, baykuşun ötmesi ölüme yorulmaktadır. Ok ve çubuklar ile de fal açılmaktadır. Burada özellikle söğüt çubuğu tercih edilmektedir (Roux 1998: 70).

Türkler arasında en yaygın olan ve güvenilen fal kürek kemiği falıdır. Kürek kemiği ile fal bakma pratiğinde kamlık dönemi inanışlarının izleri bulunmaktadır. Türkler, kürek kemiğine saygı göstermişlerdir, bunun nedeni

ölümünden sonraki dirilişte kürek kemiğinin önemine dair inanıştır. Falcılar, kürek kemiğini ateşe tutar ve belli parçalara ayırır ve bu parçalarda yer alan şekillerden geleceğe yönelik anlamlar çıkarırlar (İnan 2015: 153, Dıykanbayeva 1999: 124). Türk boyları arasında öne çıkan bir diğer fal çeşidi de *kumalak* falıdır. Falcı kırk bir adet taş, koyun tezeği veya nohut, fasulye gibi taneli nesnelere fal açmada kullanmaktadır. Rastgele yere atılan kırk bir adet taş vb. aldıkları konumlara göre gelecekte haber vermektedir. Kumalak falı için özellikle koyun tezeği tercih edilmektedir (İnan 2015: 157). Aynaya bakarak fal açma pratiği de Türk boyları arasında tespit edilmektedir. Kırgız kamı Sagımbayev'in aynadan fal baktığına dair tespitler söz konusudur (Dıykanbayeva 1999: 129).

Fal motifi, Kırgız Türklerinin Manas, Boston, Er Eşim, Er Koşoy, Er Tabıldı, Kız Cibek, Kococaş, Kurmanbek, Baktı Bolot destanlarında yer almaktadır. Bu destanlarda kahramanlar gelecek hakkında bilgi sahibi olmak, içinde bulunulan durumda nasıl hareket etmek gerektiğini tayin etmek için fal açtırma yoluna gitmektedir. Destanlarda; kürek kemiği falı, "kumalak" adı verilen kırk bir taş falı, yıldız falı, köpük falı, kitap falı, ayna falı ve yıl falı yer almaktadır.

Kırgız Türklerinin kültür ansiklopedisi hükmünde olan Manas destanında toplumsal hayatta ve toplumun inanç dünyasında yer alan fal ile ilgili uygulamaların neredeyse hepsine örnek vardır. Manas destanında kürek kemiği falı, köpük falı, ay ve gün falı, yıldız falına yönelik uygulamalar yer almaktadır (Yıldız 1995: 397-398). Sefere çıkacak olan Coloy Han, Targıl Tas adlı falcıya kürek kemiği falı baktırır. Targıl Tas, kürek kemiğine bakarak Coloy Han'ın seferinin başarısız geçeceğini söyler (Gülensoy 2011: 213). Kürek kemiği falına bakma ile ilgili uygulamanın bir yansıması olarak destanda Manas'ın çoralarından birinin adı "Cooruncu Kara Badişa"dır (Gülensoy 2011: 202). Ayrıca "Cooruncu kara dalıcı/ o yiğidin de var" (Gülensoy 2011: 141) ifadesinde geçen "cooruncu" ve "dalıcı" sözcükleri kürek kemiği ile fal bakan kişi anlamına gelmektedir.

Manas destanının Radloff metninde yer alan bir başka fal da yıldız falıdır. "Yıldızın başarıp almıştır/ Yıldızın sağ omzuna koymuştur" (Gülensoy 2011: 66) ifadeleri yıldızlardan yola çıkarak gelecek hakkında yorum yapmaya dair uygulamaya işaret etmektedir. Destanda yer alan bir başka fal çeşidi ise köpük falıdır. Kanıkey, oğlu Semetey'e köpük falına baktırıp gelecekle ilgili bir karara varmasını söyler. Semetey, köpük falına bakar, kazanın üstünde kan görür. Bu, onun sefere çıkmaması gerektiğine işaretir (Gülensoy 2011: 343).

Destanda yıl falı da yer almaktadır. Coloy Han'ın falcısı Targıl Tas "Yılan yılında sürünsene/ Yılkı yılı o yerde/ Varıp savaş yapsana" (Gülensoy 2011: 213) diyerek yılan yılının sefer için uğursuz bir yıl olduğunu bildirir. Gerçekten de yılan yılında sefere çıkan Coloy Han, Manas tarafından öldürülür. Böylece Targıl Tas'ın kehaneti doğru çıkar.

Destanda ay ve günün sayısına göre kehanette bulunma uygulaması da yer almaktadır. Kanıkey, yirmi beş yaşındaki Manas'a sefere çıkmaması gerektiğini söyler çünkü tek yılların uğursuzluğuna inanılmaktadır (Gülensoy 2011: 226). Benzer bir şekilde Kökçö'nün eşi Ak Erkeç "Bugün ayın yedisi/ Yarın ayın sekizi/ (...) Sekizinde bir çadırından sürüp çıkarınca/ Yıldızın başarıp almıştır"(Gülensoy

Türk Kültüründe Sihir/Büyü Ve Fal: Türk Destanlarından Örneklerle

2011: 66) diyerek tek günün uğursuz olduğunu belirtir. Ak Erkeç, ayın yedisinde Almambet'in gitmesinin Kökçö'ye uğursuzluk getireceği kehanetinde bulunur.

Manas destanında özellikle kadınların geleceği sezinleme gücünün öne çıktığı görülmektedir. Manas'ın eşi Kanıkey olanları sezinleme gücüne sahip birisidir. Kökçegös, Manas'ı yaraladığında Kanıkey bunu hisseder ve Manas'ın yarasına ilaç gönderir (Gülensoy 2011: 283). Yine Kanıkey; Akılay, Manas'a kargış verdiğinde bunu hisseder ve kargışın bozulması için kurban keser (Gülensoy 2011:227). Semetey'in eşi Ay Çörök de sezgisi güçlü olan bir kadındır. Ay Çörök'ün bu mahareti destanda "Akın'ın kızı Ay Çörök'ün/ Hünerleri var idi/ Önceden sezgisi var idi" (Gülensoy 2011: 350) sözleriyle ifade edilmektedir. Gerek çeşitli yollarla fal açmayla gerekse sezgi gücüyle gelecekte haber alıp ona göre hareket ederek talihi yakalama kaygısı destanda öne çıkmaktadır.

Boston destanında "kumalak" adı verilen kırk bir taş falına örnek vardır. Destanda fal, mevcut durumun tespiti için açılır. Kadamiş Han'ın kızı Cezbilek kötü bir hastalığa tutulur. Ülkedeki bütün hekimler Cezbilek'in hastalığının ne olduğunu bulamazlar. Bunun üzerine Kadamiş Han, Çapaş adlı falcısını çağırır. Çapaş; kırk bir taşını dokuz yere yayarak fal açar ve Cezbilek'in hamile olduğunu, kaplanın yüreğine aş erdiğini, doğacak çocuğun yiğit bir kişi olacağını söyler. Böylece Cezbilek'in hastalığının nedeni fal aracılığıyla çözülmüş olur. Bunun üzerine Kadamiş Han, avcılarını görevlendirip kara kulaklı kaplanın yüreğini getirmelerini söyler. Cezbilek kaplanın yüreğini yiyince iyileşir (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 400-401).

Kitap falına ise Er Eşim ve Kococaş destanlarında rastlanmaktadır. "Kitep tölgösi" adı verilen kitap falı ile gelecekte haber alınmaktadır. Er Eşim destanında düşman Kalmukların beyi olan Acaan falcılarını ve büyücülerini toplayıp kitap açtırarak fal baktırır ve Kırgızlara üstün gelmek için büyüler yaptırır (Akmataliyev, Mukasov ve Orozova 2007: 64).

Kococaş destanında Şabır köle Zulayka'ya talip olanlar içinden Kococaş'ı görür ve onun Zulayka'ya eş olacağını sezer. Bu sezgisini Zulayka'ya söylediğinde Zulayka ona çok kızar. Bunun üzerine Şabır köle, Kococaş'ı rüyasında Zulayka'ya eş olarak gördüğünü söyler. İnanmazsa kitap açık fala bakmasını tavsiye eder. Şabır böyle deyince Zulayka merak edip kitap falı açar ve Kococaş ile evleneceğini görür (Köse 1996: 347). Sadece Konokbayev benzer metninde yer alan bu motif aynı rüya motifi gibi kamlık inancının izlerini yansıtmaktadır.

Destanın Üsönbayev anlatımında ise Kococaş'ın Abletim kayasında kaldığını keret(kâhin) Zulayka Ak Kitep'ten fal açıp görüp kayınbabasına bildirir (Köse 2002: 478). Zulayka; Konokbayev anlatımında kocasının kim olacağını kitap açıp bilir. Üsönbayev anlatımında ise kocasının kayada asılı kaldığına dair bilgiyi yine kitap falına bakarak öğrenir. Zulayka'nın Ak Kitep'i ona gelecekte haberler vermektedir. İslami unsurların öne çıkmadığı bir arkaik destan olan Kococaş destanındaki fal motifi Zulayka'yı adeta bir kadın kam olarak takdim eder. Zulayka sadece bu iki kehaneti ortaya atmamıştır. Destanın benzer metinlerinin hepsi de incelendiğinde Zulayka, Kococaş'ın avcılık yüzünden çok erken yaşta öleceğini de

önceden bilir. Bu yüzden onu avcılıktan vazgeçirmek için uğraşır ama başarılı olamaz (Köse 2002: 248).

Yıldız falı ile ilgili uygulama Er Koşoy destanında tespit edilmektedir. Kadırcul adlı falcı yıldızların konumundan hareketle fal bakmaktadır. Yıldız falına bakarken özellikle Ülker yıldızının konumundan yararlanmaktadır (Tekalan 2002: 25). Destanda fal inanışını yansıtan isimlendirmelere de rastlanmaktadır. Kökötöy Han'ın aşına katılan davetliler arasında “Tölgöçü kara Tölgü” adında bir falcı da vardır. Destanda yer alan bu isim toplumun fal ve falcıyla ilgili inanışlarının bir yansımasıdır (Tekalan 2002: 305).

Er Tabıldı destanında kürek kemiği ile fal açma uygulaması yer almaktadır. Er Tabıldı'nın babadan kardeşi olan Kudaynazar, kör ve esmer falcıyı çağırıp kendisi ve oğulları için bir fal açmasını ister. Kudaynazar, kendisinin ve oğullarının Kırgızlara bey olup olamayacağını merak etmektedir. Kör ve esmer falcı, kürek kemiğinden fal bakmaktadır. Burada dikkati çeken husus falcının kör oluşudur. Bu durum fal bakmanın görmekten ziyade hissetmekle ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır (Namatov 2001: 9). Falcı, Kudaynazar'ın altmış oğlu için tek tek fal açar ve en son Kudaynazar'ın falına bakar. Hepsinin falı da kötü çıkmıştır. Falcı, Kudaynazar'a Er Tabıldı karşısında şansının olmadığını, ruhlar tarafından lanetlendiği için işlerinin kötüye gideceğini söyler (Namatov 2001: 28). Fal açmanın da kendi içerisinde tabuları söz konusudur. Fal açan falcı, falda çıkanları aynen söylemek zorundadır. Fal baktıran kişiden korkarak eksik veya yalan söylerse fal yalancı falcıyı çarpmaktadır. Kör ve esmer falcı Kudaynazar'a gelecekte yaşayacağı felaketleri söyleyince Kudaynazar falına inanmaz ve falcıyı ölümle tehdit eder. Bunun üzerine falcı, “*Doğru söylesem sen öldürürsün, yalan söylesem fal öldürür*” (Namatov 2001: 25) diyerek falın kutsiyetini vurgular.

Baktı Bolot destanında fal açarken ayna kullanılmaktadır. Kaman Dev, askerlerini darmadağın edip kendisine karşı başkaldıran Baktı ve Bolot'un kendisini öldürmeye geldiğini duyunca korkup kaygılanır. Kaman Dev, annesi büyücü Cediger'den aynaya bakarak fal açmasını ve gördüklerini ona anlatmasını ister (Öyke 2004: 158).

Kız Cibek ve Kurmanbek destanlarında ise falın açılma yöntemlerine dair bir bilgiye rastlanmamaktadır. Kız Cibek destanında Sırlubay'ın kızı olan güzeller güzeli Cibek gördüğü kötü rüyalarından korkup başına bir kötülük gelip gelmeyeceğini öğrenmek için her ay fal açtırır (Duman 2001: 207).

Kurmanbek destanında da Afgan hanı Bakbur Han'ın ülkesinde “Peygamberin falı” diyerek fal bakan falcılardan bahsedilmektedir (Mukasov 2013a: 70). Destanda fal pratiği doğrudan uygulanmaz ancak bu ifadeler fal ile ilgili inanış ve pratiklerin varlığını ortaya koymasından önemlidir. İslam dininde fal açma kesinlikle yasak olmasına karşın “peygamberin falı” şeklindeki söylem fal açmaya dayalı eski inanışların yeni benimsenen İslam inancındaki var olma çabasının göstergesidir.

Kazak Türklerinin destanlarında da fal uygulamalarıyla ilgili unsurlara rastlanır. Kazak Türklerinin falcılık ile ilgili uygulamaları ve bu uygulamalar için kullanılan terimler Kırgız sahasıyla hemen hemen aynıdır. Kazak Türkleri arasında

Türk Kültüründe Sihir/Büyü Ve Fal: Türk Destanlarından Örneklerle

kürek kemiği, aşık kemiği, koyun veya keçi gübresi ile fal bakma geleneği yaygındır. Fal bakanlara *yağrınıcı*(kürek kemiğinden fal bakan kişi), *kumalakçı*(koyun/keçi gübresinden fal bakan kişi), *ırımıcı*(çeşitli nesne, olay veya durumlardan yola çıkarak gelecekte haber veren kişi) adı verilmektedir. Kazak Türklerinin toplumsal hayatında yer alan fal uygulaması ve fal kültürüne dair inanışlar destanlarına da yansımıştır. Destan kahramanları zor durumlardan kurtulmak için, gelecekte haber almak için ve doğru kararlar almak, doğru adımlar atmak için fal baktırmaktadır. Kazak Türklerinin Alankay Batır, Avez Batır, Bozcigit, Er Begzat, Er Sayın, Padişahın Oğlu Abdimalik ve Koblandı Batır destanlarında fal motifi tespit edilmiştir.

Avez Batır destanında Akbilek'in annesi gelecekte haber veren bir falcıdır. Akbilek'in annesi Şeşey, destanda "kumalakçı" olması yönüyle öne çıkmaktadır: "*Şeşey kumalakşı neme edi/Kumalak salıp, bal aşsa...*" (Ayan 2015: 73). Destanda fal bakmaya yönelik bir uygulama olmasa da koyun/keçi tezeği yahut fasulye/nohut gibi taneli maddelerle fal bakanlara verilen bir ad olan "kumalakçı" sözcüğünün yer alması Kazak Türklerinin toplumsal yaşamında ve inanç dünyasında falcılık ile ilgili uygulamaların varlığına işaret etmektedir.

Alankay Batır destanında ise fal baktırma uygulaması yer almaktadır. Destanda hem kürek kemiği falına hem de kumalak falına yönelik uygulama ve inanışlar bulunmaktadır. Uzaktaki birinden haber almak için fala müracaat edildiği görülmektedir. Alankay'ın babası Molaksay, dayısına giden oğlu uzun süre dönmeyince çok merak eder. Endişeye kapılan Molaksay, Alankay'dan haber alabilmek için bahşilere, kumalakçı ve yağrınıcılara gider (Bayram 2010: 90-91). Burada kürek kemiği ile kumalak falına dair uygulama ve inanışlar yer almaktadır.

Destan kahramanları gelecekteki olumsuzluklarla baş edebilmek ve doğru kararlar alabilmek için de fala başvurmuşlardır. Gaipteki bilgiler, fal aracılığı ile açığa çıkarılır. Fal; bilinmeyi biliniyor kılarak sıkıntıların önüne geçmek veya var olan sıkıntıyı kaldırmak için kullanılır ancak fal her zaman çözüm değildir. Bozcigit destanında rüyasında gördüğü kıza âşık olan Bozcigit, âşkıdan harap düşer. Rüyadaki kızın hasreti ile yanıp tutuşur. Bozcigit'i bu dertten kurtarmak için bahşı ve falcılara müracaat edilir ama onların bir faydaları olmaz (Aça 2002: 277). Bu örnekte aşk derdine bahşı ve falcıların da gücünün yetmeyeceği vurgulanarak Bozcigit'in aşkı yüceltilir.⁹

"Kazak destanlarında falcılık ile rüya tabirciliği arasında bir ilişki olduğu gözlemlenir. Fal bakabilen kişiler aynı zamanda rüya tabir etme yeteneğine de sahiptir" (Özdemir 2020: 440). Er Begzat destanında han kızı Gülsim, bir gece rüyasında batıdan akıp yere düşen bir yıldızın aslan ve ejderhayı öldürdüğünü görür. Bu olağanüstü rüyanın anlamını merak eden Gülsim, rüyasını yorumlatmak ister. Rüyasını yorumlaması için falcı kıza gider (Ayan 2015: 162). Fal bakmada maharetli olan kız rüya yormayı da iyi bilmektedir.

⁹ Bahşılının özellikleri ve sosyokültürel hayattaki görevleri hk. bilgi için bkz. Gasımlı 2006: 9-14.

Köroğlu destanının Köroğlu Ravşanbek kolunda kürek kemiğiyle fal açılarak gelecekte haber alınır. Köroğlu bir gece gördüğü rüya üzerine Şağdat Han'a savaş açmaya karar verir. Aynı gece Şağdat da bir rüya görür. Rüya üç tarafından üç kaplan gelerek ona saldırıp tahtını devirir. Rüyanın dehşeti ile uyanan Şağdat Han, bu rüyayı cadı kadına yorumlatır. Cadı kadın rüyayı fal bakarak yorumlar. Kürek kemiği ile fal açan cadı kadın Şağdat Han'ın başına gelecekleri söyler. Şağdat Han, falda çıkanlardan çok korkar (Arıkan 2007a: 222). Burada kürek kemiği ile fala bakma uygulamasının örneği görülmektedir ve ilgi çekici olan rüya tabir etme geleneği ile falcılığın iç içe yer almasıdır.

Mırcı Batır destanında da kürek kemiği ile fal bakma uygulaması yer almaktadır. Destanda Şerden, Mırcı'nın eşini ve kız kardeşini kaçıtır. Şerden, onlarla eğlenirken yanında bulunan falcısına fal açmasını emreder. Falcı Büşir, kürek kemiğine bakarak fal açar. Bir yandan da ateşe bakarak gelecekte haber verir. Büşir, falda kötü şeylerin çıktığını, ejderha gibi güçlü bir yiğidin elinde hançer gelerek oradaki herkesi öldüreceğini söylese de kimseyi inandıramaz (Karaca 2009: 110-111). Gerçekten de Mırcı Batır gelerek Şerden'i ve etrafındakileri öldürür. Şerden, zalimliğinin yanı sıra fala inanmamanın ve tedbir almamanın cezasını çekmiş olur.

Destanda yer alan bir diğer fal uygulaması yine Şerden ve falcısı Büşir arasında geçer. Şerden, savaş esnasında düşmanın durumundan haber almak için Büşir'e fal açmasını emreder. Büşir cini sıkıştırıyormuşçasına silkinir ve kürek kemiğini açarak düşmanın durumundan haber verir (Karaca 2009: 118-120).

Destanlarda kahramanlar, savaş taktiklerini falda çıkanlardan hareketle belirlemektedir. Er Sayın destanında da bu duruma bir örnek yer almaktadır. Destanda, Aybike ile evlenip bir oğul sahibi olan Alankay, çocuğa Er Sayın adını verir. Er Sayın düşmanla vuruşacak çağa geldiğinde, Koblandı geçmişteki sözleşmeye dayanarak Er Sayın'ı yanına alıp düşmana hücum etmeye karar verir. Halk içinden kırk yiğit seçip atlanarak on iki günde Kalmuk topraklarının sınırına ulaşırlar. Koblandı bu sırada bir tehlike olup olmadığını öğrenmek amacıyla yanlarındaki kara falcıya fal açması için emir verir. Kara falcı, kürek kemiği ile fal açıp düşmanın gücünü haber verir, savaşlırsa canlarından olacaklarını söyleyip uyarır. Koblandı bunun üzerine Sayın'ın yanına gidip kara falcının falından haber vererek geri çekilmek gerektiğini söyler (Mutlu 1999: 45) Er Sayın, Koblandı'nın korkmasına bir mana veremez. Bir falcının şeytandan aldığı haberiyle savaştan dönmeyeceğini söyler (Mutlu 1999: 46). Er Sayın, kırk yiğidi de yanına alıp düşmana doğru yönelir. Koblandı ise falda çıkanlara inanıp yanındakilerle birlikte geri döner. Er Sayın tek başına çok sayıda düşmanı öldürse de bir süre sonra yorulur. Onun yorgun düştüğünü anlayan düşman hücum edip saldırır. Er Sayın çok yerinden yara alır, piri de yardıma gelmez. O zaman Er Sayın falcıya inanmayıp inat ettiği için pişmanlık duyar (Mutlu 1999: 49). Bu örnekte falı hafife almanın, falcıya inanmamanın kişinin başına kötülük getireceğine yönelik inanış ortaya konularak falın inanç dünyası içerisindeki yeri vurgulanmıştır.

Kubikul destanında ise Adilbay'ın hanımı kâhin soyundan gelmektedir ve kendisi de insanların aklından geçenleri okuyabilme gücüne sahiptir. Hanın kızı için dilenci kılığına girerek gelen Kubikul'un niyetini hemen anlar ve bu gelenin dilenci

Türk Kültüründe Sihir/Büyü Ve Fal: Türk Destanlarından Örneklerle

olmadığını soylu bir kişi olduğunu söyleyerek Adilbay'ı uyarır (Arıkan 2007a: 118). Burada Adilbay'ın hanımı tıpkı kamlar gibi gelecekte haber verme ve niyet okuyabilme yeteneğine sahiptir. Destanda kadının kâhin soyundan geldiğinin vurgulanması ise falcılık ve kâhinliğin soyaçekim yöntemi ile kuşaktan kuşağa aktarılan bir kabiliyet olduğuna yönelik inancı yansıtmaktadır.

Koblandı Batır destanında da Karaman'ın yanındaki beş yiğit gelecekte haber verebilen yiğitler olarak tanıtılır. Karaman, onların gaipten aldıkları habere dayanarak düşmana saldırmaya karar verir (Adilbekova 1999: 190). Fal bakarak veya rüya yorumlatacak gelecekte haber alma yoluyla savaş stratejisi belirmeme uygulaması Türk tarihinde ve sözlü anlatılarında sıklıkla yer almaktadır.

Falın kutsallığına, fala ve falcıya inanmamanın belaya sebep olacağına yönelik inanış Koblandı Batır destanında da yer almaktadır. Destanda Alşağır Han'ın annesi, sihirli kitap açarak fal bakan bir kadın olarak tanıtılır. Kadın oğlu Alşağır için kitap açıp fal bakınca Koblandı ve kırk yiğidinin oğluna saldırmak için yola çıktığını görür. Endişelenen kadın, falda çıkan oğluna söyleyip önlem almasını öğütler ancak Alşağır, Koblandı'nın Köbikti Han'ın elinde esirken öldüğünü düşünüp annesinin sözlerini ciddiye almaz. Annesi Alşağır'a eğer tedbir almazsa oturduğu tahtında Koblandı'nın oturacağını, kızları Kanıkey ve Tinıkey'in de Koblandı'ya esir olacağını söyler (Adilbekova 1999: 299). Falcı kadın ne kadar söylese de Alşağır ikna olmaz. Oğlunu inandıramayacağını anlayan falcı kadın kızlarını da yanına alarak şehri terk eder. Kısa bir süre sonra Koblandı, Alşağır'ın yurduna hücum ederek şehri ele geçirir ve Alşağır Han'ı da öldürür.

Özbek Türklerinin kültürel hayatında ve inanç dünyasında da fal ile ilgili uygulamalar öne çıkmaktadır (Baysal 2019: 430). Diğer Türk boylarında olduğu gibi Özbek Türklerine göre fal kutsaldır ve gelecekte haber verebilmek Tanrı'nın bir lütfu olarak değerlendirilmektedir. Fal ile ilgili inanış ve uygulamalar Özbek Türklerinin Erali ve Şirali, Göroğlu ve Rüstem Han destanlarında tespit edilmektedir.

Erali ve Şirali destanında, ismini Zenger olarak değiştirerek bir kuyumcuya damat olan Şirali'nin ünün duyan Aftabay, onunla görüşmek ister ve kendisini onunla buluşturabilecek olana altın vadeder. Bunu duyan Sürhayıl adındaki kocakarı Aftabay'ı Şirali ile buluşturur. Zenger Han adıyla bilinen Şirali, Aftabay'ın güzelliği karşısında baygınlık geçirir. Kendisine geldiğinde hiçbir şey hatırlamaz. Şirali'nin eşi Akılay kocasındaki olağanüstülüğü sezip ne olduğunu anlamak için fal açar ve onun Bağdat'ın eski padişahının kızı Aftabay ile buluştuğunu öğrenir (Fedakâr 2009: 95). Akılay'ın fal açıp gelecekte haber verebilme gücü destanda üstün bir meziyet olarak anlatılmaktadır. Akılay'ın hangi yöntemle fal baktığı destanda belirtilmemiştir.

Göroğlu Destanı'nda Gülkız Peri, rüyasında bir insanoğlu görür, uyandığında bu kişinin kokusu üzerine sinmiştir. Kendisini suçlu hisseden Gülkız Peri durumu Yunus Peri'ye anlatır. Yunus Peri, Gülkız Peri'nin rüyasında gördüğü kişinin Göroğlu olduğunu anlar ve içi rahatlar. Gülkız Peri'ye üzülmemesini rüyasını yormak için gece olduğunda nohutla fal açacağını söyler (Kırbaşoğlu 2000: 96). Destanda Miskal Peri'nin babası, kızları için fal açar. Falda kızlarının çok önceden

Hızır tarafından Göroğlu'na verildiği çıkar. Bunun üzerine kızlarının Çembil'e gitmesine razı olur. (Kırbaşoğlu 2000: 132).

Rüstem Han destanında ise üç yüz altmış cadıya başkan olan Mamağül adlı cadı kırk bir nohut ile fal açarak kimin nerede olduğunu öğrenmektedir (Baydemir 1998: 161). Mamağül olağanüstü güçleri olan birisidir. Bu cadı kadın kâğıttan kanatları olan, çelikten dümeni olan tahta bir at yapıp ona binmektedir (Baydemir 1998: 161).

Uygur Türklerinin destanlarında da fal motifi ile karşılaşmaktadır. Uygur Türkleri, falcılık için *remballik* terimini kullanmaktadır. Uygur destanlarında fala destan kahramanlarının başına gelecek kötülükleri önceden öğrenip tedbir almak amacıyla başvurulmaktadır. Bunun yanı sıra destan kahramanına zarar vermek isteyen karşı güçler de falı kullanmaktadır. Uygur Türklerinin Akulambedihan, Garip ile Senem, Göroğlu, Hacı Hazretleri ve Abdurrahman Han, Hurilika-Hemracan, Tahir ile Zühre destanlarında fal ile ilgili inanış ve uygulamalar yer almaktadır.

Abdurrahman Han destanının çeşitlenmelerinden olan Abdurrahman Han Hoca destanında Hoten beyi bir gece kötü bir rüya görür. Bey, gördüğü rüyayı falcılara yordurur. Falcılar, rüyayı Habibullah Müftü Hacı'nın üç oğlundan birinin tahta göz dikmesi şeklinde yorar. Falcıların yorumunu dikkate alan Hoten beyi, Habibullah Müftü Hacı'yı sorguya çeker. Destanda fal açma uygulaması yoktur ancak Tanrı ve kutsal güçlerle ilişkilendirilen rüyanın falcılara yordurulması fala verilen değeri ortaya çıkarır niteliktedir.

Hacı Hazretleri ve Abdurrahman Han destanında ise Ambal baktırdığı falın kötü çıkması üzerine kahramanın babasını sorguya çeker ve ondan oğlunu ister (Özkan 1989: 165). Burada Çin hanı fala inarak gelecek için önlem alır.

Akulambedihan destanında ülkede kız çocuklarının öldürüldüğü bir dönemde Akulambedihan'ın bir kız kardeşi olur. Kardeşinin öldürülmesinden korkan Akulambedihan kız kardeşini bir çöle saklar. Kardeşi bir yaşına ulaştığında, ülkenin aksakallarını toplayıp bir evlat edinmek istediğini söyler. Bunun üzerine fal açtırılır ve Akulambedihan'ın evlat edineceği çocuğun bir çölde bir geyik tarafından büyütülmekte olduğu görülür. Hemen çöle gidip falda çıkan yere bakarlar. Bir kovukta çocuğu bulurlar ancak çocuk kızdır. Oradakiler bu duruma ilkin şaşırırlar da bunun Allah'ın bir hikmeti olduğunu düşünürler. Akulambedihan, kız çocuğunu alıp yurda döner ve o günden sonra kız çocuklarının öldürülmesini yasaklar. Kardeşine Mehtumhan adını vererek onu evlat edinir (Mehmet 1999: 207). Burada fal, töreden üstün tutulmaktadır.

Garip ile Senem destanında Garip'in Bağdat'ta sürgün iken karşılaştığı falcı nine Garip için fal açıp onun Senem'e âşık olduğunu görür. Bir an önce Senem'in şehrine gidip çiçekçi nineye evlat olmasını geç kalırsa Senem'i kaybedeceğini söyler (İnayet 2004: 214). Garip'ten ayrılan Senem ise hastalanıp yataklara düşer. Şah Abbashan kızını iyileştirmesi için hekimleri toplasa da çare bulunmaz. Sonunda falcılar fal açıp onun aşk derdine duçar olduğunu ve kızı için bir has bahçe yaptırması gerektiğini söylerler. Has bahçenin yapımını çiçekçi nine

Türk Kültüründe Sihir/Büyü Ve Fal: Türk Destanlarından Örneklerle

üstlenir. Evlatlığı Garip de bir sandık içinde gizlenerek bahçeye girer ve Senem'e kavuşur (İnayet 2004: 219). Fal burada hekimlik bilgisinin önüne geçer.

Göroğlu destanında ise Kaf Dağı padişahın kızı olan Ağa Yunus Peri altıncı katta otururken, gelecekte neler olacağını merak eder ve falcıyı çağırarak fal baktırır. Falda; elinde yiğitlik belirtisi mızrak ve kılıç olan yakışıklı ve güler yüzlü yirmili yaşlarda bir delikanlı görünür. Yunus Peri falda çıkan bu delikanlıya âşık olur (Mehmet 2011: 43-49). Burada destan kahramanı fal aracılığı ile geleceğini tayin etmeye çalışmaktadır. Aynı destanda bir endişe üzerine fala başvurulduğu görülmektedir. Ehmed Han, düşmandan öç almaya giden Göroğlu gecikince onu merak eder, onun için endişelenir. Üç yüz falcıyı toplayıp fal açtırır ve Göroğlunun yanında yedi yaşında bir kız çocuğu ile düşmanı kırarak yurda doğru geldiği görülür. Gerçekten de düşmandan öcünü alan Göroğlu yanında yedi yaşındaki bir kız ile çıkıp gelir. Bütün halk onu tebrik eder (Mehmet 2011: 38-39).

Hurilika-Hemracan destanında falcılara müracaat eden Hurilika, onlardan Hemracan'ın yer ile gök arasında yarı canlı yuvarlandığını öğrenir. Hurilika hemen kartal donuna girerek gökyüzüne uçar. Gökyüzündeki Hemrecan'ı yakalayıp onun hayatını kurtarır. Hurilika'nın sihirli örtüsünü örtüp şifa dilemesi ile Kuh-ı Kaf tarafından bir rüzgar eser ve Hemracan uyanır. Destanda fal ile gizli bilgilere ulaşma, kahramanı tehlikeden fal yardımıyla kurtarma durumu söz konusudur.

Tahir ile Zühre destanında rüya gören derviş uyanınca hemen fala bakar. Mezarlığın Tahir ile Zühre'nin mezarı olduğunu, üzerinde diken olan mezarın ise Kara Batur'a ait olduğunu görür. İki âşığın Kara Batur'un iftirası ile padişahın gazabına uğrayıp kavuşmadan öldüğünü görür (Türkmen 2015: 277)

Sonuç

Türk dünyası, kökleri Orta Asya'ya uzanan, dalları dünyanın farklı coğrafyalarında neşv ü nema bulmuş olan ulu bir ağacı andırır. Türk dünyasını oluşturan Türk boyları aynı kültürel kök ve inanç dünyasına sahiptir. Bu çalışmada Türk boylarının sihir/büyü ve fal ile ilgili inançları ile uygulamaları örneklem yoluyla dört Türk boyunun destanları göz önünde bulundurularak ele alınmıştır. Kırgız, Kazak, Özbek ve Uygur Türklerinin destanlarında sihir/büyü ve fal motiflerinin sıklıkla kullanıldığı tespit edilmiştir. Doğaya egemen olma, metafizik âlem ile irtibata geçme, karşı güce üstünlük sağlama gibi amaçlarla başvuru alan sihir/büyü Türk boylarının destanlarında ortak inanç ve uygulamalarla varlık göstermektedir. Sihir/büyü; hastalığı sağaltma, bir kişinin duygu ve düşüncesini etkileme, düşmana üstün gelme gibi amaçlarla büyücülük özelliği olan kişilerin kutsal sayılan bir takım nesnelere kullanarak yahut yine kutsiyeti bulunan bir takım sözleri tekrarlayarak gerçekleştirdiği doğaüstü bir eylemdir.

Fal motifi de incelenen destanlarda benzer inanç ve uygulamalarla işlenmiştir. Türk boyları arasında fal kutsal sayılmış; fal bakan kişinin yalan söylemesi yahut fal açtırmanın fala inanmaması uğursuzluk ve lanete uğrama nedeni olarak görülmüştür. Türk boyları arasında fal açmak için çeşitli ve ortak yöntemlere başvurulduğu görülmektedir. İncelenen destanlarda ortak bir şekilde falcıların; kürek kemiğine, aşık kemiğine, ateşin alevine, közlerin duruşuna, odunun ıslık sesine,

yıldızların konumuna, aynaya, köpüğe, kişinin nasıl hapsirdiğine, kas hareketlerine, tırnaklarının ve saçlarının kesim şekline bakarak fal açıp gelecekte haber verdikleri tespit edilmiştir. Ayrıca Türk boyları arasında metafizik âlem ile irtibat kurmanın bir yolu olarak görülen rüyalar da incelenen destanlarda öne çıkmaktadır. Rüya yorumlamanın, rüyaya bağlı olarak hareket etmenin birçok noktada fal açtırmaya eş değer tutulduğu ve çıkarımlara itibar edildiği görülmektedir.

Bu çalışmada dört Türk boyunun örneklem yoluyla seçilen destanlarında yer alan sihir/büyü ve fal ile ilgili inançlar, bu inançlara bağlı olarak ortaya konulan uygulamalar ele alınmış, benzer ve ortak noktalar vurgulanmıştır. Türk boylarının inanç ve kültür dünyasına yönelik bu tür araştırmalar, Türk dünyasını oluşturan boyların ortak kültürünü tespit ve tahlil etme hususunda kaynaklık edecektir.

Kaynakça

- Aça, M. (2002). *Kazak Türklerinin Destanları ve Destancılık Geleneği*, Kömen Yayınları, Konya.
- Adilbekova, E. (1999). *Koblandı-Batır Destanı ile Dede Korkut Arasındaki İlişkiler*, Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, İzmir.
- Akmataliyev, A. ve Kırbışev K. (2007). *Kırgız Destanları 3 Kococaş Destanı*. akt. Fikret Türkmen, Gülsine Uzun ve Baki Bora Hança, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Akmataliyev, A. ve Kadırmambetova A. (2009). *Kırgız Destanları 7 Boston*. akt. Naciye Yıldız, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Akmataliyev, A. ve Mukasov M. (2013). *Kırgız Destanları 13 Canış Bayış*. akt. Mehmet Aça, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Alimova, C. (2017). *Kırgız Destanları 14 Coodarbeşim Destanı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Arıkan, M. (2007a). *Kazak Destanları 1/Köroğlu'nun Kazak Anlatmaları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- _____ (2007b). *Kazak Destanları 2/Kubıkul, Dotan-Batır, Kulamergen-Joyamergen, Karabek-Batır*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ayan, E. (2015). *Kazak Destanları 10*. hzl. Meyramgül Jumadilova, Karasaş Alpısbayeva, Rafat Abdıgulup, Pakizat Avespayeva, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Aydın, F. (2019). *Uygur Halk Destanlarında Tip ve Motif İncelemesi*, YLT, Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- Baydemir, H. (1998). *Rüstem Han Destanı (Metin-İnceleme)*, YLT, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Bayram, Bülent (2010). *Kazak Destanları 7*. hzl. Karasaş Alpısbayeva, Seyilbek Sakenov, Jakan Düysengül, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Baysal, B. (2019). *Özbek Destanlarında Kahramanlar ve Tip Özellikleri*. YLT, Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- Beydili, C. (2005). *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, Yurt Kitap Yayın, Ankara.
- Boratav, P. N. (1984). *100 Soruda Türk Folkloru*, Gerçek Yayınevi: İstanbul.

Türk Kültüründe Sihir/Büyü Ve Fal: Türk Destanlarından Örneklerle

- Caynakova, A. (2004). *Cañıl Mirza (Abdibalık Çorabayev Varyantı)*. akt.: Mehmet Aça, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Dıykanbayeva, Aygerim (1999). *Kococaş Destanında Şamanistik Unsurlar*, YLT, Ege Üniversitesi, İzmir.
- Duman, N. E. (2001). *Kızıcibek Destanındaki Epik Unsurlar*. YLT, Ege Üniversitesi, İzmir.
- Durbilmez, B. (2003). “Manas Destanındaki Kimi Motiflerin Türk Halk Kültüründeki Yansımaları”, Halkbilimi Araştırmaları-Forschungen für Volkerkunde, 2. Kitap, (Eylül 2003), İstanbul-Aachen / Almanya.
- _____ (2008). *Âşık Edebiyatı Araştırmaları: Taşpınarlı Halk Şairleri, Ürün Yayınları, Ankara.*
- _____ (2013). “Cams / Shamans, the Folk Healers Living in Anatolia: Ocak Folk Healers”, Karadeniz Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 19, 1-11. (Took Part in the International Scientific Conferance “Language and Culture in Changing World, October 23-24, 2013, Yakutsky, Russia)
- Egimbaeva, S. (2012). *Kırgız Destanları 10 Güldana-Askazan Baadır*. akt.: Zekeriya Karadavut, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Erol, Ş. S. (2013). *Prof. Dr. Süleyman T. Kayıpov Armağanı*, “Kırgız Destan Geleneği”, Hakim Yayıncılık, Ankara.
- Fedakâr, S. (2009). *Özbek Destanları 1 Eralı ve Şirali*. (Özbek Türkçesi Metin: Töre Mirzayev), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Gasımlı, M. (2006). “Bahşı ve Ozan-Âşık İlişkilerinin Tarihî Özelliği”, akt. Bayram Durbilmez, Folklor /Edebiyat (Azerbaycan Özel Sayısı), Ankara, S. 47. (2006/3), 9-14.
- Gülensoy, T. (2011). *Manas Destanı (Türkiye Türkçesi ile)*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- İbrayev, Ş. (1998). *Destanın Yapısı*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara.
- İnan, A. (2015). *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- İnayet, A. (1992). *Hurilika- Hemracan Hikâyesi Üzerine Mukayeseli Bir Araştırma*, YLT, Ege Üniversitesi, İzmir.
- _____ (2004). *Uygur Halk Destanları I*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- _____ (2013). *Uygur Halk Destanları II*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Karaca, O. S. (2009). *Kazak Destanları 6 “Mirkı Batır, Nurgayşa, Akbiykeş-Karabala”*, hzl. Seyilbek Sakenov ve Pakizat Avespayeva, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Kaşgarlı Mahmud (2013). *Divanü Lûgati't-Türk Tercümesi*. akt. Besim Atalay, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Kırbaçoğlu, F. (2000). *Köroğlu Destanı'nun Özbek Varyantları Üzerine Bir Araştırma –Göroğlu'nun Doğuşu, Yunus Peri, Hasanhan, Miskal Peri, Avazhan, Göroğlu'nun Ölümü- (İnceleme-Metinler)*, DT, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

- Köse, N. (2002). *Kococaş Destanı (Üsönbayev, Konokbayev ve Ceentayev Varyantları) İnceleme-Metin*, Millî Folklor Yayınları, Ankara.
- _____ (2004). *Ak Möör Destanı (Akiyev, Eşmambetov, Baatırbek, Kudaybergenov-Bököçev, Sarıkunan, Kocekov ve Boronbayev Varyantları), İnceleme-Metin*, Millî Folklor Yayınları, Ankara.
- _____ (2005). *Kurmanbek Destanı (Kalık Akiyev Varyantı) İnceleme-Metin*, Millî Folklor Yayınları, Ankara.
- Köprülü, M. F. (1980). *Edebiyat Araştırmaları I-II*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Malinowski, B. (2000). *Büyük, Bilim ve Din*. çev. Saadet Özkal, Kabcacı Yayınları, İstanbul.
- Mehmet, A. (1999). *Çın Tömür Batur Destanı Üzerine Mukayeseli Bir İnceleme*, YLT, Ege Üniversitesi, İzmir.
- _____ (2011). *Uygur Halk Destanları III*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Mutlu, H. K. (1999). *Er Sayın Destanı Çeviri-Gramer-Sözlük*, YLT, Kocatepe Üniversitesi, Afyon.
- Mukasov, M. (2013a). *Kırgız Destanları 11 Kurmanbek*, akt. Ulanbek Alimov, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- _____ (2013b). *Kırgız Destanları 12 Seyitbek*, akt. Ulanbek Alimov, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Namatov, M. (2001). *Kırgızların Küçük Destanı Er Tabıldı (İnceleme ve Transkripsiyon)*. DT, Ege Üniversitesi, İzmir.
- Oh, E. ve Joraev, M. (2013). “Tarihî Genetik Ortaklık ve Senkretik (Bağdaştırmacı) Sanat Yaklaşımları Bağlamında Şaman ve Epik Küyci (Ozan)”, çev. Bayram Durbilmez, Folklor / Edebiyat, 19/ 76, 63-76.
- Orozobayev, M. (2014). *Kırgızcadaki İslam Öncesi Geleneksel İnanç ve İnanışlarla İlgili Söz Varlığı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Örnek, S. V. (1966). *Sivas ve Çevresinde Hayatın Çeşitli Safhalarıyla İlgili Batıl İnançların ve Büyüsel İşlemlerin Etnolojik Tetkiki*, Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları, Ankara.
- _____ (1995). *100 Soruda İlkelerde Din, Büyük, Sanat, Efsane*, Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- Öyke, C. (2004). *Kırgızların Küçük Destanı Baktı Bolot*, YLT, Ege Üniversitesi, İzmir.
- Özkan, İ. (1989). *Abdurrahman Han Destanı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Özdemir, Ö. (2020). *Kazak Türklerinin Destanlarında Mitolojik Unsurlar*. DT, Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- Roux, J. P. (1998). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*. çev. Aykut Kazancıgil, İşaret Yayınları, İstanbul.
- Şentürk-Üçay, Z. (2013). *Canış Bayış Destanı Moldobasan Musulmankulov Varyantı (Metin-Aktarma-İnceleme)*. YLT, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Tekalan, H. (2002). *Er Koşoy Destanı Transkripsiyonlu Metin, Aktarma, Gramatikal Dizin*. YLT, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Türkmen, F. (2015). *Tahir ile Zühre (İnceleme- Metin)*, AKMB Yayınları, Ankara.

Türk Kùltüründe Sihar/Büyü Ve Fal: Türk Destanlarından Örneklele

- Türkmen, F. ve Arıkan M. (2007). *Kazak Destanları 4 "Kırımın Kırk Batırır"*. Anlatan: Murın Jırav Sengirbayev, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Yalçın, B. (1999). *Canış-Bayış Destanı (Metin-Aktarım-İnceleme)*. YLT, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Yıldız, N. (1995). *Manas Destanı (W. Radloff) ve Kırgız Kùltürü İle İlgili Tespit ve Tahliller*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.